

ВІКОВІ ПАРАМЕТРИ ІМІДЖУ ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРА: АРХЕТИПІЧНЕ ПІДҐРУНТЯ ТА ЕЙДЖИСТСЬКІ СТЕРЕОТИПИ

Розглянуто специфіку сприйняття такого компонента іміджу політичного лідера, як вік, з урахуванням діахронічного аспекту питання. Доведено, що самостійне значення цього компонента іміджу спирається на архетипи архаїчних шарів масової свідомості та соціальні стереотипи.

Ключові слова: імідж, вік, міфологічна свідомість, архетип, соціальний стереотип.

Sherman O. Age parameters of image of a political leader: archetypical basis and stereotypes. *The article deals with peculiarities of perception age as a feature of a political leader's image, taking into account the diachronic aspect of the issue. It has been proved that independent sense of this visual component of an image is based on archaic layers archetypes of mass consciousness and social stereotypes.*

Keywords: image, age, mythological consciousness, archetype, social stereotype.

Постановка проблеми. Персоналізація політичних інститутів та віртуалізація політичного процесу, що мають місце в останні десятиліття, зробили актуальними дослідження тих питань, які перебувають на межі теоретичної і практичної політології, а саме – компонентів іміджу політичного лідера і їх сприйняття масовою свідомістю. В сучасному інформаційному суспільстві діяльність політичного лідера є невіддільною від його іміджу, конструювання якого постає як чітко розроблена технологія з урахуванням усіх аспектів «конструкту».

Ступінь дослідження проблеми. Витоки досліджень проблем іміджу політичного лідера сягають доби античності і пов'язані з іменами Платона і Аристотеля. В українській політичній науці питання іміджу викликали значний науковий інтерес протягом останніх десятиліть. Якщо у першій половині 1990-х він виявлявся

переважно у формі перекладу та введення в науковий обіг класичних праць західної іміджелогії, таких як Дж. Наполітан, М. Різ, Ж. Сегела, Г. Бехер, Е. Семпсон, Р. Фішер, Т. Шварц, Р. Верслін, Д. Герген, Д. Моріс та ін., то наприкінці 1990-х – протягом 2000-х рр. почали виходити вітчизняні праці, присвячені теоретичним і практичним аспектам формування іміджу. Зокрема, варто згадати таких науковців, як В. Королько, О. Петров, Г. Почепцов, М. Михальченко, В. Бебик, В. Полохало, А. Пойченко, І. Бекешкіна, Є. Головаха, Н. Паніна, Н. Лікарчук. Водночас, широка розробка цієї проблематики у вітчизняній політології не означає відсутності тем, повнота дослідження яких є недостатньою. До останніх, на нашу думку, належить аналіз вікових параметрів іміджу політичного лідера.

Мета статті – дослідити роль віку як окремого параметра іміджу політичного лідера та визначити чинники, що впливають на сприйняття його масовою свідомістю.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш ніж аналізувати сприйняття вікового параметра іміджу в сучасному світі, розглянемо діахронічний аспект питання.

Вік належав до найбільш значущих параметрів іміджу лідера ще на зародку людської цивілізації. В класичній праці Дж. Фрезера «Золота гілка» розкрито значення віку для міфологічної свідомості: в добу розпаду первісного й формування аграрного суспільства люди сприймали політичного лідера не лише як жерця-посередника між богами і людьми, але й як бога, здатного, в прямому розумінні слова, творити дива. Якщо дозволити царю старіти, то це потягне за собою старіння цілого племені, хвороби, неврожаї і деградацію. Тому, наприклад, представники африканського племені шиллукі, які вірили в те, що душа бога Ніаканга втілюється в царя, ретельно оберігали його, поки він перебував у добрій фізичній і інтелектуальній формі, але знищували свого лідера фізично за допомогою певних ритуалів, щойно той починав демонструвати ознаки старіння [1, с.353–355]. Аналогічний звичай був поширений у інших африканських племен – зулусів і кафрів; у племені буньоро лідер у разі серйозної хвороби або старості мав покінчити життя самогубством, випивши отруту, а у ефіопів лідер втрачав право на владу не лише після появи сивини чи зморшок,

але й разі тілесного ушкодження [1, с.357–358, 360]. Фрезер наводить курйозний приклад, коли зулуський тиран Чакі на початку ХІХ ст. розгнівався на європейських гостей, які не змогли забезпечити його маззю для приховування сивого волосся. Цар зулусів не мав права ані на сивину, ані на хвороби [1, с.359].

Отже, у первісному суспільстві значення такого параметра, як вік, було зумовлене ірраціонально-містичними причинами. З тих самих архаїчних шарів свідомості походять й архетипи, ті образи колективного несвідомого, які становлять підґрунтя іміджів політичних лідерів від Давнього Єгипту до сучасних США. Більшість з них, окрім певної зовнішності та ритуальних дій, передбачає й певні вікові обмеження. Герой, один з найпоширеніших архетипів – молода чи відносно молода людина, в ідеальній фізичній та духовній формі, тоді як Мудрий Старик – особа похилого віку, з довгим сивим волоссям та бородою. Архетип Воїна передбачає певний досвід і вишкіл, тому він, як правило, старший за Героя (охоплює період фізичної активності людини). Так само не може бути юним Батько, але він не може й бути зовсім старою людиною, оскільки прихована основа архетипу – збереження репродуктивної сили. Діва-Воїн та Діва-Жертва – звісно, молоді й прекрасні особи шлюбного віку, тоді як Мати – зріла жінка, яка, однак, ще зберігає здатність до дітонародження. Найскладнішим у віковому плані є архетип Царя, оскільки цар може бути і дитиною, і стариком, хоча, в останньому випадку, як бачимо з наведених вище прикладів, архетип Царя плавно переходив в архетип жертви. В цілому ж, чим меншою була сакралізація політичного лідера в тому чи іншому суспільстві, тим прагматичнішим було ставлення до його віку. Це добре видно на прикладі перших держав Близького Сходу та полісів античної Греції.

У перших державах Близького Сходу уявлення про містичний зв'язок правителя з богами зберігається, хоча архаїчні уявлення про те, що тіло і душа лідера – це «канал зв'язку» з вищими силами і тому повинні бути в ідеальному стані, поступово відходять. На барельєфах, що зображують правителів перших держав Стародавнього Сходу, ми бачимо тих же царів Ассирії, візуально схожими на богів і не надто молодими – невід'ємною частиною образу ассирійського царя є досить довга гофрована борода, символ мудрої

зрілості. На Близькому Сході вік ототожнюється з мудрістю, досвідом та іншими необхідними лідеру рисами, а міфологічними основами іміджу виступають архетипи Царя та Воїна.

У тих полісах Стародавньої Греції, де мали місце виборні органи влади, їх представники підлягали віковому цензу: за законами Драконта (7 в. до н.е.) членом міської ради Афін не могла бути особа, молодша за 30 років; у той же час право брати участь у народних зборах та інші громадянські права афінський громадянин отримував у 20 років. У Спарті чоловіки отримували права громадянина у повному обсязі лише в 30 років. Платон у своїй «Державі» вважає, що будь-які високі посади особа може обіймати з 35 до 50 років, але правити державою – лише з 50-ти.

У Давньому Римі у II ст. до н.е. особу вважали неповнолітньою до 25 років, відповідно, до того віку легальні шляхи у політику були для неї закриті. В республіканський період для вступу в Сенат особа мала досягти 28 або 30 років, в добу Імперії – 25 років. Найвищий віковий ценз передбачали для посади консула – у різні періоди від 34 до 43 років [2].

Вікові цензи греків та римлян не мали нічого спільного з містикою: вони ґрунтувалися на тодішніх уявленнях про вік людини або на ейджистських стереотипах. Ейджистські стереотипи – це стійкі та емоційно забарвлені уявлення про особливості, властиві певним віковим етапам людини («*Juventus ventus*» – «Молодість – вітер», як казали у I ст. н.е., чи «Старого пса новим трюкам не навчиш», як скажуть через 20 століть). Так, наприклад, ті самі греки вважали 35 років вершиною фізичної, психологічної та соціальної зрілості. Помилковим у стереотипах є їх неправомірне узагальнення: вони приписують риси, в принципі властиві певним віковим етапам, усім представникам зазначеного віку.

Аналіз сприйняття віку у діахронії неминуче змушує порушити питання про відмінності у сприйнятті віку в минулому і у наш час, що дає нагоду проаналізувати й деякі стереотипи – вже не стосовно віку, а стосовно середньої тривалості життя. Поширений стереотип, що середня очікувана тривалість життя в добу античності не перевищувала 30 років, хоча ще в Біблії читаємо: «Дні літ наших – у них сімдесят літ, а при силах – вісімдесят літ, і гордощі їхні – страждання й марнота» (Пс. 90:10). В середньому люди жили 60-70 років, тобто

не набагато менше, ніж тепер, хоча якість життя у похилому віці через недосконалу медицину була набагато гіршою.

Таким чином, уже у перших державах вимальовувалися два підходи до сприйняття вікового параметра політичного лідера: один з них заснований на архетипічній складовій іміджу, інший – на ейджистських стереотипах соціуму. Одній з перших спроб поєднати ці підходи завдячуємо Олександру Македонському, який у своєму іміджі спирався на архетип Героя та на позитивні стереотипи щодо молодого віку. Великий завойовник першим почав голитися, за легендою – не бажаючи приховувати жодної риси свого прекрасного обличчя. Але у поголеного чоловічого обличчя є й інша перевага – воно виглядає молодшим. Хоча Олександр помер у неповних 33 роки – для того часу вік досить зрілий – він до останнього дня зберігав імідж молодого царя, завойовника, напівбога (як відомо, боги не старіють).

У добу еллінізму молодість політичного лідера стає перевагою, можливо, через військовий характер імперії О.Македонського: адже тільки порівняно молода людина могла витримати фізичне навантаження далеких походів. Після занепаду республіканської форми правління в античному світі та затвердження монархії основою іміджу правителів стає архетип Царя, який має досить широкий віковий діапазон.

Ця тенденція продовжувалася і в середні віки, при тому, що повноліття настає значно раніше, ніж в часи античності. У ранньому середньовіччі віком повноліття були 15 років для юнака та 12 для дівчини, і з того ж віку вони могли вступати у шлюб [3, с. 29–40, 77–86, 143–161]. При цьому неповнолітні монархи не були рідкістю: для середньовічної свідомості значення мало виключно походження, а не вік. «Піддани бачили в королях сакральних осіб, а значить, чудотворців. Королі Франції та Англії часто-густо творили дива ще за життя» [4]. На відміну від республік, монархії не мали вікових цензів: визнати королем могли навіть немовля (напр., Іоанн I Посмертний у Франції (1315)) чи п'ятирічного хлопчика (Людовік XV (1710–1774)). Звісно, до досягнення повноліття державою правив регент, але вік ніяк не позначався на легітимності юного монарха в очах підданих: регент правив від імені короля.

Можливо, найвідомішим спростуванням ейджистських стереотипів і одночасно цікавим прикладом використання архетипу Мудрого Старика є імідж 41-го венеціанського дожа Енріко Дандоло (італ. Enrico Dandolo), який у віці 94 років розгорнув і блискуче провів операцію із захоплення одвічного конкурента своєї республіки – Константинополя – руками хрестоносців Четвертого хрестового походу. На той же архетип та на архетип Жерця спирався й імідж Папи Римського, що активно брав участь у політиці – Іоанна XXII (1244–1334), який обійняв папський престол у віці 72 років.

Якщо у середні віки та Новий час за певних умов і молодість, і зрілість могли сприйматися позитивними характеристиками політика, то XIX ст. після короткої доби наполеонівських війн надає однозначну перевагу зрілості. С. Цвейг, класик австрійської літератури, зазначав у своїх мемуарах, згадуючи початок XX ст.: «Річ немислима сьогодні: на будь-якому терені молодість була недоліком, а старість – чеснотою. Якщо сьогодні, в нашому зовсім зневіреному світі, сорокалітні роблять усе, щоб мати вигляд тридцятилітніх, а шістдесятилітні – сорокалітніх, якщо сьогодні моложавість, енергійність, активність і самовпевненість задають тон, то в ту епоху солідності кожний, хто хотів висунутися, мав використовувати будь-яке маскування, щоб видаватися старшим» [5, с.57]. Це підтверджував і зовнішній вигляд політичних лідерів: у нечисленних ще республіках це були бородаті чоловіки у довгих сюртуках, у монархіях – такі самі бородаті королі та імператори у військових мундирах. Очевидно, що архетипи Батька та Воїна в цей період відсунули архетипи Героя і навіть Царя. Зрілість політичного лідера ототожнювалася з суспільною стабільністю, незмінністю буття, аж поки глобальні політичні катаклізми не зруйнували «старий світ» у прямому й переносному значенні слова.

У міжвоєнний період спостерігалася залежність сприйняття віку від типу політичного режиму. У численних авторитарних режимах, іміджі політичних лідерів яких спиралися на архетипи Батька і Воїна, «середній» вік, вік зрілості залишався популярним (Ф.Франко в Іспанії, А.Салазар в Португалії, Ю.Пілсудський в Польщі і т.д), тоді як у демократичних державах зароджується –

поки що на політичному маргінесі – сучасний культ молодості. Найскладнішою була інтерпретація вікового параметра іміджу лідерів тоталітарних держав. З одного боку, ці іміджі спиралися на архетип Героя, як у класичному його розумінні (Б.Муссоліні), так і у комбінованих варіантах: Герой + Батько (Й.Сталін), Герой + Жрець (А.Гітлер); з іншої – культ вождя передбачав виведення постаті голови держави з лав смертних істот і фактичне ототожнення його з надлюдською істотою – надлюдиною чи божеством. Відповідно, якщо архетип Героя передбачав відносно молодий вік, то божество не повинно мати віку взагалі, так само як не повинно мати дитинства чи юності (промовистими в цьому плані є категорична заборона Сталініним друку книги оповідань про його дитинство та п'єси М.Булгакова «Батум» – про бурхливу юність революціонера). На офіційних портретах тоталітарних лідерів завжди зображена людина невизначеного віку у діапазоні від 35 до 55 років, причому якщо модель неминуче змінювалася з роками, то портрети – ні.

Починаючи з 1960-х у зв'язку із рядом глобальних соціокультурних змін, обговорення яких виходить за межі цієї роботи, спершу у країнах «першого світу», а потім і за їх межами затверджувався культ молодості, у тому числі й у політиці. Одночасно архетипічне підґрунтя іміджів замасковувалося, іміджі, які відкрито апелювали до певного архетипу, ставали рідкістю. Так, наприклад, однією із найвідоміших реінкарнацій міфологічного Героя є Че Гевара, причому його офіційна політична біографія повністю вкладається у міфологічний наратив: раннє дорослішання, далекі подорожі, великі подвиги і неминучий фінал – загибель у розквіті сил (39 років). Оскільки Герой не може старіти, передчасна смерть є єдиною можливістю зберегти його імідж незмінним. Фідель Кастро, який дожив до глибокої старості, змушений був (хоча й неохоче) корегувати імідж, залучаючи архетип Батька.

У сучасному світі молодість асоціюється з енергією, поступом, активністю, а також з вродою, силою і здоров'ям. Відповідно, політики намагаються виглядати молодшими, ніж є насправді, за допомогою косметичних процедур і пластичної хірургії. І в постсоціалістичних країнах, і в західних демократіях пластичні

операції політиків стали звичайним явищем, і хоча самі політики не афішують технології збереження «вічної молодості», про них охоче розповідають хірурги.

Як стверджує московський пластичний хірург І. Короткий, основний ажіотаж у клініках починається перед виборами, а найпопулярніші операції – фейсліфтинг (підтяжка обличчя), блефаропластика (підтяжка повік) і ліпосакція (видалення жиру) живота. Пластичні операції політики приховують ще ретельніше, ніж стан здоров'я, хоча професіонал може легко визначити тих, хто користувався допомогою косметологічної медицини. Серед останніх – Г. Явлінський, В. Матвієнко, В. Путін та ін.; з українських політиків – Юлія Тимошенко [6]. Західний пластичний хірург запевняє, що клієнтами його американських колег були у різний час Хілларі Клінтон, Арнольд Шварцнеггер, віце-президент США Джо Байден та ін. [7]. Звісно, метою процедур і операцій часто є не тільки «омолодження», а й збільшення зовнішньої привабливості. Про те, як ретельно відстежують ознаки старіння політичних лідерів, свідчать публікації на кшталт фоторепортажу у журналі «Time», присвяченого віковим змінам зовнішності Барака Обами [8].

Отже, виходячи із викладеного вище, ми можемо зробити такі висновки. По-перше, як уже зазначалося, сприйняття віку політичного лідера залежить від епохи і типу суспільства. Якщо для первісного суспільства характерна геронтократія, якщо політики ХІХ століття намагалися видаватися поважними особами середнього віку, то, починаючи з другої половини ХХ століття, молодість політика – хоча б зовнішня – перетворюється на позитивну якість. Ейджистські стереотипи як невід'ємна частина масової свідомості детермінують сприйняття політичного лідера, причому процеси глобалізації роблять це сприйняття однаковим для населення країн з різними політичними режимами. Так, ще на початку 1980-х рр. населення СРСР негативно сприймало середній вік членів Політбюро, який дорівнював 70 рокам.

По-друге, непрямий, але сильний вплив на вікові параметри іміджу накладає архетип, який служить його підґрунтям і апелює до архаїчних шарів свідомості. У разі невідповідності реального віку політичного лідера і вікового параметра архетипові дово-

диться або вдаватися до візуальної корекції реального віку (бороди й вуса у молодих лідерів ХІХ ст. й пластичні операції сучасників), або проводити контамінацію архетипів.

Безумовно, у всіх випадках сприйняття вікового параметра іміджу відбувається з урахуванням гендеру, й аналіз гендерної специфіки питання міг би стати цікавим напрямом подальших досліджень.

1. Фрээр Дж. Дж. Золотая ветвь: исследование магии и религии / Джеймс Джордж Фрээр: [пер. с англ. М. К. Рыклина]. – М. : Эксмо, 2006. – 960 с.

2. Колот А. Возрастной ценз кандидата в священство: историко-правовой анализ. Часть I – Церковные каноны и практика древней Церкви: [Электронный ресурс] / Анатолий Колот // Портал Богослов.Ru. – Режим доступа: <http://www.bogoslov.ru/text/314669.html>.

3. Бессмертный Ю. Л. Жизнь и смерть в средние века. Очерки демографической истории Франции / Ю. Л. Бессмертный. – М. : Наука, 1991. – 240 с.

4. Блок М. Короли-чудотворцы [Электронный ресурс] / Марк Блок // Библиотека Якова Кротова. – Режим доступа: http://krotov.info/library/02_b/lo/k_18.htm.

5. Цвейг С. Вчерашний мир : сборник; [пер. с нем.] / Стефан Цвейг. – М.: Радуга, 1991. – 544 с. – (XX век: писатель и время)

6. Пластическая хирургия и власть [Электронный ресурс] // Aktiv.com.ua. – 3 грудня 2010 року. – Режим доступа: <http://aktiv.com.ua/archives/4575>

7. Шварценеггер сделал подтяжку лица [Электронный ресурс] // MedikForum.ru. – 18 грудня 2009 року. – Режим доступа: <http://www.medikforum.ru/news/beauty/plasticheskaya-hirurgiya/677-shvarcenegger-tozhe-delaet-podtyazhku.html>.

8. How Presidents Age in Office-Photo Essays [Электронный ресурс] // TIME. – Режим доступа: <http://content.time.com/time/photogallery/0,29307,1872168,00.html>